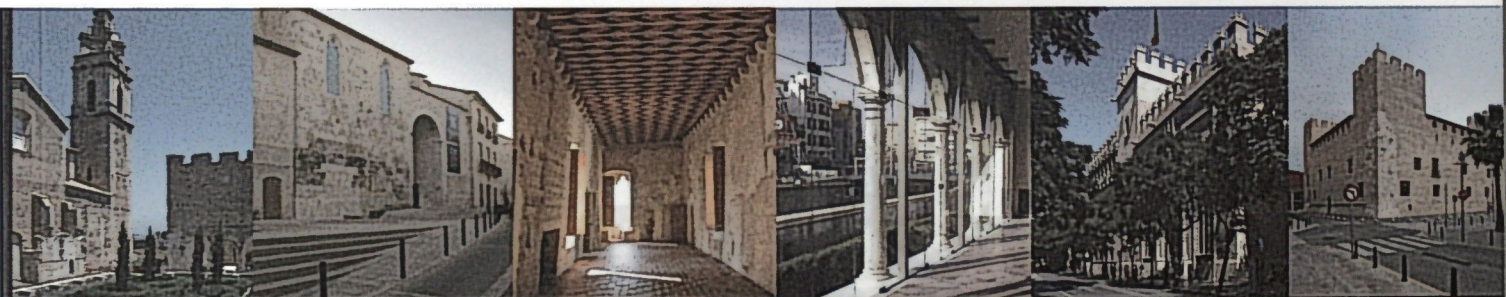

patrimonio monumental 2

intervenciones recientes

**PUBLICACIÓN PRODUCIDA POR ICARO
COLEGIO TERRITORIAL DE ARQUITECTOS DE VALENCIA**

c/ Hernán Cortés, 6. 46004 Valencia

Tel.: 96 351 84 89 - Fax: 96 351 11 60. www.ctav.es

Junta de Gobierno del Colegio Territorial de Arquitectos de Valencia:

Presidente: Francisco Taberner Pastor

Vicepresidente: Luis Sendra Mengual

Secretario: Mariano Bolant Serra

Tesorero: Daniel Sánchez Pons

Vocal: Marina Sènder Contell

Vocal: Miguel Arraiz García

Vocal delegado de ICARO en la junta del CTAV: Miguel Arraiz García

Arquitecta coordinadora de ICARO-CTAV: Rosario Lalinde Aguado

Director de las Jornadas: Francisco Taberner Pastor

Coordinación:

Noel Arraiz García

Enrique Argente Daroqui

Diseño y maquetación:

efectiva.net

Publicado en Valencia por el Colegio Territorial de Arquitectos de Valencia (CTAV).

1ª Edición, junio 2008.

Copyright: 2008. CTAV. Ninguna parte de esta publicación puede reproducirse, almacenarse o transmitirse de ninguna forma, ni por ningún medio, sin la previa autorización escrita por parte de la editorial o de las fuentes citadas.

Impreso en España.

ISBN: 978-84-86828-81-3

Depósito legal: A-813-2008

Imprenta: Gráficas Alcoy

* **BREU RESSENYA DE LA
HISTÒRIA DEL CONVENT DE
PREDICADORS DE XÀTIVA,
LES SEUES EDIFICACIONS I LA
DESTRUCCIÓ. (1291-1991)**

INTRODUCCIÓ

Robert I. Burns considera la conquesta del regne islàmic de València com una croada de Jaume I en la qual l'Església jugà un paper important. L'investigador nord-americà aporta una copiosa documentació, que il·lustra la tossuda pugna entre els metropolitans de Toledo i de Tarragona per aconseguir la jurisdicció eclesiàstica dels nous territoris mitjançant la fundació de parròquies en la capital. Aquest paper primordial que protagonitzà el clergat diocesà es complementà amb l'expansió de les ordres religioses, en especial, la d'aquelles que per la seua missió estaven més vinculades a l'evangelització, com eren els mercedaris, franciscans i dominicans. Totes tres s'establiren a Xàtiva al segle XIII a l'exterior de les muralles, atés que el conjunt edificat de la ciutat era tan dens que no deixava espai per a construccions tan grans com els convents.

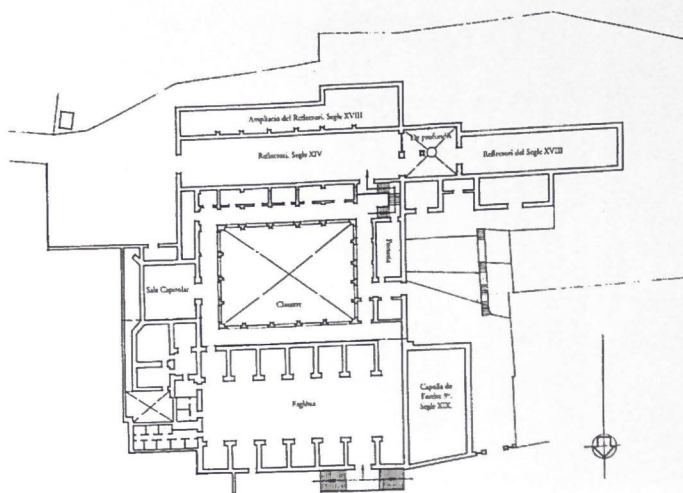
A més de les esmentades ordres, Jaume I, mitjançant un privilegi datat en Montpeller el 1255, va fundar un monestir de la Penitència de Jesucrist, o *Frares del Sac*, única congregació religiosa que va alçar el convent a l'interior de la muralla, perquè s'encarregà d'atendre l'Hospital reial de pobres fundat al centre

de la medina islàmica acabada de conquerir. Com direm després, el monestir dels Frares del Sac va tenir molt a veure amb el dels Predicadors.

LA DATA DE FUNDACIÓ

La data de fundació del Convent de Predicadors de Xàtiva és un d'aquells problemes historiogràfics encara no resoltos, per tal com es coneixen diversos documents que aparentment es contradiuen els uns als altres. Per tal de no allargar-nos en interpretacions erudites que restarien claredat expositiva, només els enumerarem:

- A. El Llibre del Repartiment recull la donació als frares predicadors de Xàtiva, a perpetuitat, feta l'1 de març de 1248, només quatre anys després de la conquesta de la ciutat, d'un camp, unes cases i tres horts situats en el camí de Montesa, al raval.
- B. El Cronista Diago afirma que va veure un privilegi de Jaume I datat a Morella el 16 de març de 1249, autoritzant al bisbe de València a vendre les propietats donades als predicadors de Xàtiva per adquirir una Bíblia glossada per al convent de València. Dit document fou publicat per Huici en la seua *Colección diplomática*, i posteriorment per Huici-Cabanes en el volum II de *Documentos de Jaime I de Aragón*.
- C. Segons Teixidor, historiador de l'ordre que escriu al segle XVIII, el 7 de juliol de 1249, a instàncies del bisbe de València Andreu Albalat, que

Planta del Convent de
Sant Domènec

era dominicà, Jaume I concedí als convents de predicadors de València i de Xàtiva el privilegi de no pagar sequiatge per l'ús, neteja o reparació de séquies ni per la construcció de cap séquia nova.

Aquestes notícies de 1248 i 1249 ens inclinaríen a afirmar que, almenys des de 1248, existia a Xàtiva un montestir dominicà, però ja no n'estem tan segurs quan altre document posterior ens diu el contrari. En efecte, de nou el Padre Teixidor, al seu *Necrologio* conservat a la Biblioteca de la Universitat de València, en traçar la biografia de Fra Joan Puigventós, cita una provisió donada per Pere III en març de 1279 nomenant al dit frare, al bisbe de València i a l'ordre de predicadors encarregats de la instrucció de neòfits. I diu el cronista ser un honor per al convent de València, per ser l'únic de l'ordre existent aleshores en el regne. És a dir, el 1279 no existia el Convent de Xàtiva, que potser s'havia fundat i posteriorment clausurat.

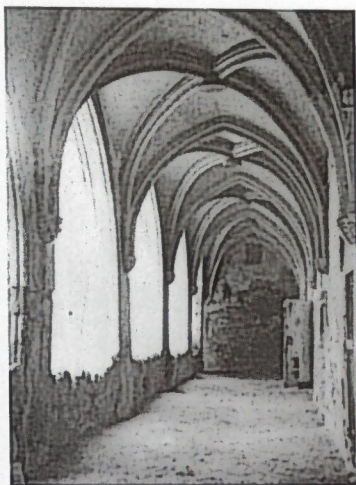
Davant aquestes contradiccions, que no podem interpretar correctament fins que no apareguen altres documents, uns historiadors, com Madoz, Sarthou i Echarte, seguint a Diago, sostenen que el convent de Sant Domènec va ser fundat en el Capítol Provincial de l'Ordre celebrat en Palència l'any 1291, mentre que altres, entre els que estan Alberto Collell i Laureano Robles, basant-se en l'esmentat assentament del Llibre del Repartiment, accepten que hi hagué al raval altre convent dominicà anterior, potser sense rang de priorat, i interpreten l'acord de

Palència com una refundació o ampliació del que existia.

Siga com siga, és arràn del Capítol de Palència quan els dominicans es van instal·lar en l'antic convent de l'ordre de la Penitència de Jesucrist del que hem parlat més amunt, que havia sigut suprimida per herètica al Concili celebrat en Lió el 1274.

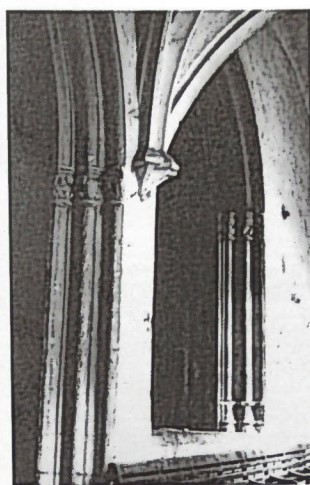
Aquest capítol de Palència és fonamental en la història del convent, perquè no només el fundava o refundava, sinó que el va dotar amb dues càtedres de llengües orientals, una d'hebreu i altra de àrab per a convertir els infidels i instruir-los en la nova fe. En aquell moment no hi havia a l'occident europeu, com remarca l'historiador Burns, cap altre *Studium linguarum* que el de Xàtiva perquè, estingits els de Múrcia i Tunísia, la demarcació del de Xàtiva va abastar tot el sud-est de la península i l'àrea d'influència de la Corona d'Aragó en el nord d'Àfrica, amb les places de Bugia i Orà.

A banda de les esmentades disciplines, des de 1299, al convent de Xàtiva s'impartiren els estudis de Gramàtica i Lògica, i, poc després, els de Teologia i Arts. En 1629 el Capítol General de Roma elevà dit convent al màxim rang acadèmic, en erigir-lo en Estudi General, és a dir, en Universitat, que encara funcionava el 1656. És ben poc el que sabem d'aquesta universitat xativina, que, segurament, sols estaria facultada per lliurar graus de doctor als frares, i no a col·legials laics.

*Claustre sud o de
Llúria-Cardona.
Fotografia presa cap a
1962*

*Porta i finestra da la
sala capitolar en una
fotografia feta per
Sarhou cap a 1922*

Ben prompte, l'any següent, els dominics de València, en el Capítol d'Oporto van plantejar un litigi pels límits de predicació i col·lecta, - recordem que eren una ordre mendicant, és a dir, que recollien almoines, i els era de vital importància disposar d'un territori ampli per captar. La qüestió es va resoldre en el següent capítol celebrat en Barcelona, assenyalant per al de Xàtiva uns límits al nord fins al riu Xúquer.

Com veurem, els dominicans de Xàtiva fruïren d'un notable ascendent social en la ciutat, enfortit per les atencions que rebien de la Corona i el suport amb que aquesta els corresponia. Un equilibri, un *Do ut des*, en el que entraven en joc els interessos polítics i econòmics d'una i altra part i del que ambdues eixien beneficiades.

Com a mostra, ens detindrem en dos episodis que tenen a veure amb la història constructiva del monestir.

En enviutar de Teresa d'Entença, Alfons el Benigne va contraure segones noces amb Elionor de Castella, la qual va intrigar en diverses ocasions: una, per a que el monarca nomenara successor al seu fill en detriment dels infants haguts de l'anterior matrimoni reial, i altra, quan el rei, per complaure-la, va decidir alienar les més importants viles del regne a favor del fill hagut amb ella, és a dir, el famós episodi en el que va intervindre Vinatea.

En una i altra ocasió, la reina va buscar partidaris de les seues pretensions, i un d'ells va ser l'ordre dominicana. Per guanyar-se l'influent convent de Xàtiva, va contribuir amb 2.000 sous per construir la Sala Capitular, quantitat tan considerable per a l'època que es pot afirmar que va ser suficient per fer-la sencera.

L'altre episodi en el que els frares predicadors van apostar pel rei va ser pocs anys després, quan la Guerra de la Unió. Front a les pretensions de la noblesa de la capital, Xàtiva va fer costat al monarca, i el convent dels dominics es va convertir en residència i centre d'operacions militars del magnat Alfons Roger de Llúria, que, des d'aquella banda de Xúquer controlava el territori fidel al seu senyor.

La vinculació d'aquest noble, parent de la Casa Reial, amb els dominics va ser tan intensa, que en morir en Barcelona el 1356, va ser dut a soterrar al convent de Xàtiva. En la seua memòria, la seua vídua, Maria de Cardona, filla del vescompte d'Empúries, va manar construir la millor ala del claustre, encara en peu l'any 1972.

BREU HISTÒRIA CONSTRUCTIVA DEL CONVENT

Però, com era el convent del que venim parlant? Aparentment, un convent urbà medieval amb tots els elements característics: església, claustre, refectori, sala capitular i la resta de dependències complementàries: porteria, capella de l'ordre tercera,

de profundis, cuina, etc. Però aquestes edificacions es van fer en diferents èpoques i van experimentar reformes.

El refectori.- Estava situat en la cota més elevada de l'ala sud del conjunt, i era una nau rectangular de 39 ms x 9'20 ms., amb contraforts exteriors i set arcs perpanys recolzats sobre culs de llàntia. Criden l'atenció les seues extraordinàries dimensions, superiors a les de l'església, que fan del refectori dels dominicans de Xàtiva un dels majors d'Espanya, segons podem col·legir de la comparança amb les mides dels refectoris d'altres monestirs i convents famosos:

- Poblet, 26 x 10 ms.
- Santes Creus, 48'50 x 11'10 ms.
- Vallbona de les monges, 23'77 x 10 ms
- Rueda, 23'75 x 8'78 ms.
- La Huerta, 37'10 x 6'60 ms.
- Simat de Valldigna, 25 x 10 ms.
- Franciscans de Morella, 32 x 8'90 ms.
- Dominicans de València, 32 x 10 ms.
- Trinitaris de València, 30'50 x 7 ms.
- Carmelitans de València, 27 x 10 ms.

El refectori dels dominicans era un espai imponent per la longitud, sobri per la nuesa i solemne pel ritme de les membranes dels arcs que tallaven la nau, l'amplitud de la qual accentuava l'absència de pilastres que l'estretassen físicament i visualment.

*Claustre sud o de Llúria-Cardona.
Fotografia presa cap a 1970*

La porteria del convent en 1962

El claustre de ponent, a l'esquerra i del nord (tapiat), a la dreta en 1962

Vista del convent cap a 1970, amb la nau del refectori desteulada

Sala capitolar. Enderrocament en 1972

Escut de Maria de Cardona amb les inicials del seu marit, Roger de Llúria. Fotografia de 1983

En la seua construcció empraren arcs transversals d'aresta viva, un procediment més ràpid i sobretot més econòmic, que naixien de cartel·les piramidals sense decoració, quasi com el sòlid capaç. Creiem que hagué d'alçar-se entre les darreries del segle xiii i principis del xiv.

La seua disposició lateral féu indefugible la presència d'un ritme de contraforts perpendiculars a l'edifici, profunds i alts a causa del fort desnivell. Per això, cregueren necessari lligar els estreps traçant de contrafort a contrafort uns arcs rebaixats, sustentats per impostes molt semblants a les de l'interior, que crearen una successió de capelles.

L'ESGLÉSIA

L'element més complexe d'interpretar, des del nostre punt de vista, és l'església. Sabem que el 1323, Jaume II ordenà al batle general del Regne de València que dispensara el prior del convent de predicadors de Xàtiva del pagament del dret reial sobre quatre mil troncs dels que descendien pel Xúquer, per a destinar-los a la construcció de l'església. Però, o bé no es va construir en aquell moment, o es va esfondrar, perquè el 13 d'agost de 1378, els jurats de la ciutat elevaren una consulta als assessors legals del municipi, respecte de si procedia o no accedir a la petició del prior de sant Domènec, qui havia sol·licitat ajut econòmic per a

"pagar la obra de l'arcada, la qual és reedificada axí novellament en la ecclesia del monestir".

Interpretem ací la paraula *arcada* com "nau", segons la primera accepció donada per Alcover i Moll en el Diccionari Català-Valencià-Balear: "Sèrie d'arcs", que és el mateix sentit utilitzat l'any 1687 en les Actes del Capítol de la Seu de Xàtiva, quan, en deixar constància de la visita a la col·legiata del General de la Mercè, anotaren que la processó rodà per l'interior de l'església fins a l'arcada major, és a dir, fins la nau central.

El temple, que està orientat de llevant a ponent, és de planta de saló, capcer pla i sis arcs transversals amb bocell i contraforts originalment exteriors que més tard s'incorporaren a l'edifici en construir capelles laterals de creueria, però no en tots els contraforts, sinó només les set de la banda sud, i tres a la part nord. S'il·luminava amb un finestral de traceria en cada capella. L'accés és lateral. Les construccions de la testera són capelles funeràries fetes al segle XVII.

Si bé en origen les ordres mendicants no construïen campanars en les seues esglésies, els dominics de Xàtiva en feren un, a l'angle sud-oest, probablement a les darreries del segle XVI o primers del següent, el qual es va caure en 1657, destruint el cor y almenys dues crugies de la nau, segons notícia que va recollir el cronista Alegre:

"El año 1657, por octubre, día de las Onze mil Vírgenes, se cayó el campanario del convento nuestro de Xàtiva y dio sobre la iglesia, y casi toda ella la derribó,...Fue, pues, preciso el reedificar o renovar la iglesia, mejorándola mucho más de lo que estava

antes, y vino a acabarse la obra por octubre deste mesmo año de 1666".

Aquesta renovació va consistir en recobrir la nau amb voltes de maó de pla en ogiva, i cobrir dos capelles amb cupulins i llinternes, i revestir tota la fàbrica medieval amb pilastres, cornisses i les capelles amb arcs de mig punt, tot de guix en un estil corinti.

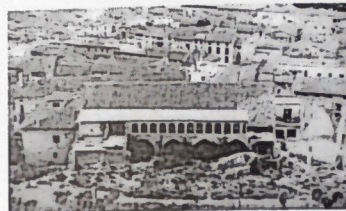
Pel que fa a la coberta original de fusta, sembla el més probable que la desmantellaren amb motiu de la catàstrofe, o potser es va suprimir arràn de la Crema de Xàtiva.

LA SALA CAPITULAR

Era un edifici de planta quadrada, d'uns 10 x 10 metres, fet de murs de tapiat, amb contraforts i cantells de pedra. La coberta era de volta nervada amb arcs recolzats en permòdols encastats a mitja altura en forma de cul de llàntia. La porta i les dues finestres laterals des d'on assistien als capítols els llecs, eren de pedra picada amb delicats feixos de columnetes de doble biaix, impostes de flora finament treballada i arquivoltes ogivals.

ALA SUD DEL CLAUSTRE

La galeria sud del claustre era la més antiga i de major qualitat d'execució. Es recolzava en els contraforts del refectori i tenia set crugies de volta de cruïra, amb florons centrals, i alguns escuts en les cartelles de les impostes, entre ells, el de Maria de

Cardona amb les inicials del nom del seu marit R, Lo, Roger de Llòria.

LA DESTRUCCIÓ

Arràn del decret desamortitzador de Mendizábal, l'Estat s'emparà del convent dels dominicans i després el va passar a mans del municipi, el qual el va llogar com a magatzem. Durant les Guerres Carlines va servir de caserna de cavalleria, i després va ser incautat de nou per l'Estat, que a finals del segle XIX el va subhastar i va ser adquirit per un particular.

Posteriorment, l'església va ser comprada per altra família i llogada a una societat obrera que la féu servir com a teatre, segons cita Todoró Llorente. A principis del segle XX es construí al seu interior un teatre a la italiana, i tot i que la fàbrica original quedà en gran part oculta, les obres realitzades no destruïren elements significatius, encara que sí dan-yaren l'estabilitat de l'edificació en obrir portes de pas als murs de contraforts.

L'enderrocament de les edificacions conventuals es va iniciar el 1966, va estar aturat durant sis anys i es mamprenqué definitivament el 1972, malgrat estar incoat expedient de declaració de monument.

La primera fase de l'enderrocament, el 1966, va afectar al refectori, el qual va quedar desteuat. Sis anys després d'incoar-se l'expedient de declaració de monument, el refectori seguia desteuat, i els forjats afegits en el segle XVIII continuaven mig derrocats, degradant-se la fàbrica progressivament per

L'església de Sant Domènec, a principis del segle XX, quan era el "TEATRO CIRCULO OBRERO". Fotografia de Carles Sarthou

Ruïnes del claustre i de la sala capitolar en gener de 1973

L'església, el claustre nord y les restes de la sala capitolar en 1976

Ruïnes del claustre Llúria-Cardona. 1972

Desescombrament de l'escala i de l'angle sud-oest del claustre Llària-Cardona. 1984

Desescombrament de l'angle sud-est del claustre Llària-Cardona. 1985

Desescombrament del claustre i d'altres dependències annexes. Campanya de 1983

causa de les pluges que, en la tardor de 1972, ocasionaren l'esfondrament parcial de l'ala més bella del claustre gòtic.

Aquella ensolsida va produir una frenètica activitat administrativa, una carrera per enderrocar les dependències del convent, però no de l'església, que era altra propietat explotada com a cinema. A primers de gener del 73, no quedava ja res en peu del refectori, sala capitular, porteria, i galeries est, sud i oest del claustre, *de profundis*, i refectori afegit el segle XVIII. Allí quedaren colgades totes les dovelles, carreus, claus, capitells, etc, perquè el solar no es va buidar, i va formar un terreny compacte per on passava la gent.

LA RECUPERACIÓ

El 1981, l'Ajuntament de Xàtiva va sol·licitar al Ministeri de Cultura la declaració de monument nacional a favor de Sant Domènec, i el Consell de Ministres ho va aprovar el 26 de febrer de 1982. El mateix any 81, el municipi va adquirir les ruïnes del convent i, després d'un llarg procés d'expropiació, el 1986, de l'antiga església, únic edifici en peu.

No obstant, al poc de passar a mans municipals les ruïnes del convent, va començar el desescombrament i extracció de les restes arquitectòniques. Durant els catorze anys transcorreguts des de la devastació del convent, el solar, que no havia estat cercat, s'havia convertit en un gegantí abocador d'escombreries i fem, sobre el que cresqué una ata-

peïda vegetació. Tanmateix, aquesta cobertura evità la depredació de les restes no superficials. El primer camp de treball va ser el 1982, i es va ocupar de la sala capitular, ala est del claustre i porteria.

El desescombrament, recuperació i classificació dels elements arquitectònics sepultats va necessitar de tres campanyes més, remouent-se a mà més de 4.000 metres cúbics. Intervinguéren els arquitectes, Sicluna, Zaragoza, Martínez Baldó. En acabar les campanyes, el convent va quedar amb els carreus, dovelles, claus i mènsules, classificades i siglades per l'arquitecte Vicent Torregrossa, el 1991.